
Η πολιτισμική διάσταση των σχέσεων Βορρά-Νότου

της Μαρίας Ηλιού

Οι κοινωνικο-πολιτισμικές πλευρές των σχέσεων Β-Ν συνδέονται οργανικά με τις οικονομικο-πολιτικές πλευρές. Γι αυτό και θα αρχίσω την εισήγησή μου από την προβληματική της ανάπτυξης, θα συνεχίσω υπογραμμίζοντας την πολιτισμική διάσταση στις αναπτυξιακές διαδικασίες και στις σχέσεις Β-Ν, θα επιμείνω στη σημασία της πολιτισμικής πολλαπλότητας στη διαμόρφωση του αυριανού κόσμου, για να τελειώσω με ορισμένες προτάσεις που θα επιχειρήσουν να ενσωματώσουν τη γυναικεία προσέγγιση στην αντιμετώπιση των θεμάτων της αλληλοεξάρτησης των χωρών μας και της αλληλεγγύης των λαών μας.

Η ευρωπαϊκή εκστρατεία στην οποία εντάσσεται η σημερινή μας εκδήλωση στοχεύει στη συνειδητοποίηση της αλληλεξάρτησης και στην αποτελεσματική οργάνωση της αλληλεγγύης ανάμεσα στις χώρες μας. Αλλά το ζητούμενο δεν πρέπει να μας κάνει να παραγνωρίζουμε τη σημερινή πραγματικότητα, όπως διαμορφώθηκε από την ιστορία: οι σχέσεις Β-Ν χαρακτηρίστηκαν —και χαρακτηρίζονται— από την εξάρτηση και την εγωϊστική αναδίπλωση. Στις ρίζες τους βρίσκουμε την ανισότητα και την εκμετάλλευση. Και τις μέχρι τώρα κυρίαρχες αναπτυξιακές επιλογές.

I. Η ανάπτυξη

Η έννοια της ανάπτυξης για μεγάλο διάστημα σήμαινε το σύνολο των διαδικασιών, οικονομικών, κοινωνικών, πολιτικών, που καταλήγουν στη διεύρυνση της οικονομίας. Πρότυπο ήταν, βέβαια, το δυτικό βιομηχανικό σύστημα. Και μέσα σ' αυτή την οπτική, αναπτυγμένη ήταν η χώρα, της οποίας οι δομές υπηρετούσαν την αύξηση της βιομηχανικής παραγωγής, όσο για τις χώρες «υπό ανάπτυξη», τις «αναπτυσσόμενες» χώρες, όπως χαρακτηρίστηκαν με θελημένο ευφημισμό, οι δικές τους δομές θα έπρεπε υποχρεωτικά να αλλάξουν προς την ίδια

κατεύθυνση. Η ενσωμάτωση στην παγκόσμια αγορά θα αποτελούσε την απόδειξη μιας θετικής εξέλιξης. Οι πολιτικές και κοινωνικές επιπτώσεις μιας τέτοιας επιλογής φαίνονται δευτερεύουσες ή, το πολύ, χαρακτηρίζονταν σαν φαινόμενα που δεν θα ξεπερνούσαν μία, δυσάρεστη ίσως, αλλά πάντως παροδική φάση. Μία τέτοιου είδους αναπτυξιακή πολιτική, όπως εφαρμόζεται από τις εκβιομηχανισμένες χώρες και επιβάλλεται, άμεσα ή έμμεσα και στις περισσότερες από τις άλλες, χρειάζεται μία ιδεολογική επιβεβαίωση. Η «ιδεολογία της ανάπτυξης» που δημιουργήθηκε, υποστήριζε ότι η

οικονομική μεγέθυνση είναι ο πλατύς δρόμος που θα οδηγούσε, προοδευτικά αλλά σίγουρα, στην ευημερία και στην κοινωνική δικαιοσύνη.

Αλλά η ιδεολογία αυτή αποδείχτηκε φενακισμός και συσσωρεύτηκαν, τις τελευταίες δεκαετίες, οι καταστάσεις που σηματοδότησαν την καταστροφική της λειτουργία.

Ποιές είναι αυτές;

Πρώτα απ' όλα, η αποτυχία της αναπτυξιακής πολιτικής στις τεχνολογικά φτωχές χώρες που βλέπουν την απόσταση που τις χωρίζει από τις χώρες με υψηλή τεχνολογία να διευρύνεται, τα δεσμά της εξάρτησής τους να ενισχύονται, τα κοινωνικά τους προ-

βλήματα να πολλαπλασιάζονται και όλες τους τις προσπάθειες να καταλήγουν στην «ανάπτυξη της υποανάπτυξης» τους, όπως γενικά διαπιστώθηκε. (Γιατί αποδείχτηκε πια, πως η υποανάπτυξη, παιδί κι αυτή της βιομηχανικής επανάστασης, είναι δομικά συνδεμένη με την «ανάπτυξη» και διαιωνίζεται, στο μέτρο που η εξωστρέφεια της οικονομίας των αδύναμων χωρών περιορίζει την ελευθερία των επιλογών τους).

Έπειτα, η οικονομική κρίση στις περισσότερες εκβιομηχανισμένες χώρες, περίρρανη απόδειξη των αδιεξόδων, στα οποία τις οδήγησαν οι δικές τους επιλογές. Παράλληλα, η επισήμανση της ύπαρξης του 4ου κόσμου, της στρατιάς των φτωχών, μέσα στα ίδια τα δικά τους σύνορα.

Ακόμα, η απέραντη αμηχανία στην οποία βρίσκονται οι χώρες που δεν μπορούν καθαρά να καταταχθούν στη μία ή στην άλλη από αυτές τις δύο ομάδες (όπως είναι οι περισσότερες από τις Λατινοαμερικάνικες και τις Μεσογειακές χώρες) και που συγκεντρώνουν τα μειονεκτήματα των δύο καταστάσεων: μη ικανοποίηση των στοιχειωδών αναγκών σε όλα τα στρώματα του πληθυσμού, γρήγορη κοινωνική αποδιάρθρωση, οικολογική καταστροφή, ανεργία, μετανάστευση, πληθωρισμός, εξωτερικό χρέος.

Τέλος, η γενική πολιτισμική κρίση και η θεμελιακή αμφιβολία για το ίδιο το βιομηχανικό σύστημα, για τις δυνατότητές του να ανταπεξέλθει στις κοινωνικές και οικολογικές ασάθειες που δημιουργεί, για το μέλλον του, για το μέλλον μας.

Έτσι, η στρατηγική της ανάπτυξης που στηρίχτηκε στην επέκταση της παραγωγής αμφισβητείται σήμερα ριζικά. Η προβληματική της ανάπτυξης μετατίθεται αποφασιστικά από το χώρο της τεχνολογίας στον κοινωνικό και πολιτισμικό χώρο, από το ποσοτικό στο ποιοτικό, από την αναζή-

τηση προτύπων με εφαρμογή περίπου οικουμενική στη συγκεκριμένη προσέγγιση εξειδικευμένων καταστάσεων.

Η διαμόρφωση εναλλακτικών προτάσεων στην ξεπερασμένη πια στρατηγική της ανάπτυξης προϋποθέτει ριζικές αναθεωρήσεις και τολμηρούς επαναπροσδιορισμούς.

Η αντίληψη που ταύτιζε την ανάπτυξη με την αύξηση της παραγωγής είχε αναστρέψει το σκοπό και τα μέσα: ο άνθρωπος υπηρετούσε μία στατιστική αφαίρεση.

Τώρα έγινε πια φανερό, ότι ο σκοπός της αναπτυξιακής προσπάθειας δεν μπορεί να είναι η αύξηση του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος ή κάποιου άλλου δείκτη που εξαφανίζει τις αποκλίσεις και δε λογαριάζει το κοινωνικό κόστος κάθε βαθμού που κερδίζεται στην κλίμακά του, αλλά η καλύτερευση των όρων ζωής σε συγκεκριμένα πλαίσια. Η ποιότητα ζωής εκφράζει περιληπτικά τους στόχους της ανάπτυξης, ανεξάρτητα από το τεχνολογικό επίπεδο μιας χώρας.

Αυτό σημαίνει, ότι στο κέντρο του προβληματισμού τοποθετούνται οι λαοί, οι άνθρωποι, άντρες και γυναίκες, οι κοινωνικές ομάδες: η ανάπτυξη οφείλει να ανταποκριθεί και στις επιδιώξεις πλατειών κοινωνικών στρωμάτων.

Το δρων υποκείμενο της ανάπτυξης είναι ο άνθρωπος και είναι η ανθρώπινη κοινότητα. Τελική επιδίωξη της ανάπτυξης είναι πάλι ο άνθρωπος και είναι η ανθρώπινη κοινότητα. Οι αναπτυξιακές διαδικασίες είναι επομένως στενά συνδεμένες με τα δικαιώματα του ανθρώπου —την υπεράσπιση ή την καταπάτησή τους: το δικαίωμα στη ζωή, που σημαίνει ανάληψη της ευθύνης για κάθε παιδί που πεινάει· το δικαίωμα στην εργασία που σημαίνει αντιμετώπιση της ανεργίας, αλλά και των κοινωνικών ανισοτήτων· το δικαίωμα στην ελευθερία, που σημαίνει κυρίως εξασφάλιση της ελευθερίας της συνείδησης· το δικαίωμα στην εκ-

παίδευση, που σημαίνει πως το δισεκατομμύριο των αναλφάβητων μας αφορά· το δικαίωμα στην πληροφόρηση, που σημαίνει καταπολέμηση του μονόπλευρου προσανατολισμού και της χειραγώγησης με τη χρησιμοποίηση των μέσων μαζικής ενημέρωσης· το δικαίωμα στην αξιοπρέπεια, που παραπέμπει στο δικαίωμα στη διαφορά. Το δικαίωμα στη διαφορά, που είναι η ουσία των δικαιωμάτων του ανθρώπου.

II. Η πολιτισμική διάσταση

Οι διαπιστώσεις για τα αδιέξοδα στα οποία οδήγησε η μονόπλευρη ανάπτυξη συναντούν έτσι τις ηθικές αρχές του Χάρτη των δικαιωμάτων του ανθρώπου που συνέστησε η παγκόσμια κοινότητα. Το σημείο όπου τέμνονται είναι ο πολιτισμός. Ακριβέστερα: οι πολιτισμοί.

Η τεχνολογική πρόοδος στις μέρες μας συνένωσε τη γη. Οι αποστάσεις καταργήθηκαν. Η πληροφόρηση κυκλοφορεί (ή τουλάχιστον μπορεί να κυκλοφορήσει) παντού. Η γεωγραφική έκταση είναι πια μία. Δεν υπάρχουν λευκά σημεία στο γεωγραφικό χάρτη.

Οι άγνωστες περιοχές, οι ανεξερεύνητες περιοχές, είναι οι πιο κοντινές μας, βρίσκονται μέσα στις ίδιες τις κοινωνίες μας: αφορούν τις γυναίκες, τα παιδιά, τις περιθωριακές ομάδες, τις εθνοπολιτισμικές μειονότητες, όλους αυτούς που δεν υπάρχουν παρά σαν η αρνητική πλευρά μιας θετικής πλευράς, υπερεκτιμημένης.

Πριν λίγα ακόμα χρόνια, η συντριπτική πλειοψηφία των χωρών της υδρογείου με όλους τους κατοίκους τους, την ιστορία τους, τον πολιτισμό τους, τους αγώνες τους, τις επιδιώξεις τους, αντιμετώπιζονταν με την ευρωπαϊοκεντρική αντίληψη σαν μία αρνητική φωτογραφία, σαν να μην υπήρχαν καν.

Αυτή η αντιμετώπιση ήταν δυνατή, όσο αυτές οι χώρες δεν είχαν φωνή. Αλλά σήμερα έχουν. Όσο κι αν οι σχέσεις μεταξύ χωρών είναι άνισες, ακόμα κι όταν είναι καθαρά σχέσεις εξάρτησης, οι σχέσεις έχουν γίνει πια αμοιβαίες. Ο κόσμος ενώθηκε από την τεχνολογία περισσότερο απ' ότι από την ιστορία. Και βρεθήκαμε όλοι επάνω στον πλανήτη μας σαν μέσα σε ένα καράβι: αναγκαία, λειτουργικά αλληλέγγυοι.

Βέβαια, μικροπρόθεσμα, το να ξεφορτώνεσαι το εργοστάσιο που μολύνει το περιβάλλον στο χώρο του γείτονα ή το να εξαντλείς με μανία ένα υπέδαφος που δεν σου ανήκει, μοιάζει σαν έξυπνη, ρεαλιστική πολιτική. Αλλά ο υπολογισμός είναι λανθασμένος. Η μόλυνση του περιβάλλοντος, οι μη ανανεώσιμοι πόροι, η ραδιενέργεια, το όζον, οι γενετικοί χειρισμοί, οι ανισότητες στις σχέσεις μεταξύ των χωρών, όπως και οι κοινωνικές ανισότητες με τις εντάσεις που προκαλούν, οι πολυεθνικές ανεξέλεγκτες εταιρείες, η υποθήκευση της ποιότητας ζωής στο όνομα μιας παραγωγικότητας που δεν ωφελεί παρά τα στενά συμφέροντα μιας μειοψηφίας, όλα αυτά τα προβλήματα δεν έχουν πια σύνορα. Μας αφορούν όλους.

Οι νέες στρατηγικές ανάπτυξης που επεξεργάζονται διαφορετικές σχέσεις Β-Ν εμπεριέχουν την πεποίθηση μιας αναγκαίας αλληλεγγύης, τη συνείδηση της κοινής μας μοίρας. Δεν πρόκειται πια για «βοήθεια» στον Τρίτο Κόσμο, αλλά για τη διαμόρφωση, μέσα από μια διαυγέστερη κοινωνική, οικονομική και πολιτική αντίληψη, νέου είδους σχέσεων ανάμεσα σε χώρες που βρίσκονται σε διαφορετικά τεχνολογικά επίπεδα. Όσο για τις χώρες εκείνες που τόσον καιρό έγιναν αντικείμενο εκμετάλλευσης, χρειάζεται να συγκεντρώσουν τις υλικές και ηθικές τους δυνάμεις για να επιβεβαιώσουν την παρουσία τους και την ταυτότητά τους.

Η πολιτισμική ταυτότητα της κάθε χώρας αποτελεί πολύτιμο εφόδιο για την ίδια και εγγύηση για όλες τις άλλες, ότι ο κόσμος μας δεν θα βαλτώσει μέσα στην επανάληψη, την ομοιομορφία, την ακινησία.

III. Οικουμενικότητα και πολλαπλότητα

Υποσχέθηκα να αναφερθώ στην οικουμενικότητα και την πολλαπλότητα. Πρόκειται για έννοιες που δεν αντιτίθενται. Αντίθετα, συμπληρώνουν γόνιμα η μια την άλλη. Έτσι, ενώ τα προβλήματα που αντιμετωπίζουμε, στο Βορρά ή στο Νότο, έχουν πια διεθνοποιηθεί, η εξομοίωση των τρόπων αντιμετώπισής τους, όπως και η τάση για ισοπέδωση των πολιτισμικών μορφωμάτων, είναι απειλή για το παρόν και το μέλλον μας.

Ένας σύγχρονος φιλόσοφος έγραψε: «Η ανάπτυξη αποκαταστημένη στην πληρότητά της, εμπεριέχει εμπλουτισμό και όλο και μεγαλύτερη πολυπλοκότητα των κοινωνικών σχέσεων. Είναι (δεν μπορεί παρά να είναι) ποιοτική. Προϋποθέτει δημιουργία μορφών κοινωνικής ζωής, αξιών, ιδεών, τρόπων ζωής, ύφους. Με μια λέξη, «διαφορών». Δημιουργία διαφορών, η ανάπτυξη. Και δημιουργία ανάπτυξης, η πολλαπλότητα.

(Δεν ξέρω εάν χρειάζεται να υπογραμμίσω, παρενθετικά, ότι οι διαφορές δεν σημαίνουν ανισότητες, και ότι η χρησιμοποίηση της διαφοράς για νομιμοποίηση της ανισότητας και της εκμετάλλευσής συνδέεται με προ-λογικές ή με ολοκληρωτικές νοοτροπίες. Οι γυναίκες είμαστε ιδιαίτερα ευαισθητοποιημένες στο θέμα αυτό).

Η ομοιομορφία απεργάζεται μια απάνθρωπη, ρομποτοποιημένη κοινωνία, τον κόσμο του Όργουελ, τον εφιάλη των έργων επιστημονικής φαντασίας. Σε πρόσφατο κείμενο του Γενικού Διευθυντή της Ουνέσκο Federico Mayor

βρήκα την ακόλουθη διατύπωση: «Χρειάζεται να επιχειρήσουμε τα πάντα, για να αναδείξουμε τη δημιουργική διαφορετικότητα απέναντι στη θανατηφόρα ομοιομορφοποίηση».

Η οικουμενικότητα των προβλημάτων και η πολλαπλότητα στις κοινωνικές διεργασίες και τις πολιτισμικές δημιουργίες χαρακτηρίζουν και το γυναικείο ζήτημα. Είναι χαρακτηριστικό, ότι πολλές συγκριτικές μελέτες για τα προβλήματα που έχουν σχέση με τη θέση των γυναικών σε χώρες πολύ διαφορετικές μεταξύ τους, καταλήγουν συχνά στη διαπίστωση ίδιων ή ανάλογων καταστάσεων. Οι ομοιότητες μεταξύ των γυναικών είναι, φαίνεται, μεγαλύτερες από τις διαφορές τους. Και οι ομοιότητες αυτές αφορούν τις ανισότητες και τις διακρίσεις εις βάρος τους, την περιθωριοποίησή τους, το συστηματικό παραγκωνισμό τους από τα κέντρα ελέγχου και εξουσίας. Η ομοιότητα της θέσης των γυναικών, θεωρουμένων ως κοινωνική κατηγορία προσδιορισμένη από το φύλο, είναι μία πραγματικότητα, παρά τις διαφορές που παρουσιάζουν οι κοινωνικο-πολιτισμικές καταστάσεις και ανεξάρτητα από τις άλλες κοινωνικές διαστρωματώσεις που περιλαμβάνουν αυτονόητα και τις γυναίκες. Η θέση τους αυτή τις φέρνει πιο κοντά μεταξύ τους κι αν ανήκουν σε διαφορετικές χώρες και ηπείρους, χωρίς βέβαια αυτό να σβήνει τις άλλες κοινωνικές διαστρωματώσεις ούτε τα αποτελέσματα πολλαπλών παραγόντων διαφοροποίησης.

Γι αυτό και οι γυναίκες είναι όχι μόνο οι φυσικοί σύμμαχοι όλων των αδικημένων της γης και όλων όσων αγωνίζονται να οικοδομήσουν ένα καλύτερο κόσμο, αλλά και η πρωτοπορία για την αναγώριση των διαφορών χωρίς δυσμενείς διακρίσεις.

Είναι φυσικό να στρατεύονται σήμερα οι γυναικείες οργανώσεις στην εκστρατεία αλληλεξάρτησης

-αλληλεγγύης Β-Ν.

Στην έκθεση της Επιτροπής Βίλλυ Μπραντ «Βορράς-Νότος: ένα πρόγραμμα επιβίωσης», επισημαίνονται τόσο η σημασία της συμβολής των γυναικών στην ανάπτυξη, όσο και οι επιπρόσθετες «δοκιμασίες» τους στο πλαίσιο αναπτυξιακών προγραμμάτων που καταρτίστηκαν ερήμην τους.

Η πολυδιάστατη έννοια της ανάπτυξης στην οποία αναφερόμαστε τώρα πια, απαιτεί ουσιαστικές αλλαγές στις κοινωνικές σχέσεις — και αυτό αφορά ιδιαίτερα τις γυναίκες.

Η αλληλεγγύη Β-Ν αποτελεί μία πελώρια ευκαιρία για όλους. Στις αμοιβαίες σχέσεις μεταξύ χωρών, οι δυνατότητες εμπλουτισμού ξεπερνούν τα όρια του οικονομικού τομέα. Νέες μορφές κοινωνικότητας, συστήματα αξιών που επέτρεψαν την εξέλιξη διαφορετικών σε κάθε χώρο ιδιοτήτων, η ποικιλία των ιστορικών εμπειριών, οι τρόποι ζωής και οι τρόποι έκφρασης, ο απέραντος δηλαδή πλούτος που προσφέρουν οι πολιτισμικές πολλαπλότητες είναι ένας μοναδικός θησαυρός που κεντρίζει τη σκέψη. Στο μέτρο που είμαστε ανοιχτοί στην πολιτισμική συμβολή των άλλων λαών, πολλαπλασιάζουμε τις θετικές δυνατότητες για το χτίσιμο του αυριανού

κόσμου.

IV. Προτάσεις

Πιστεύω ότι οποιαδήποτε πρόταση για ένα πρόγραμμα δράσης, θα έπρεπε να άρχιζε από την αρχή: χρειάζεται να ανοίξουν οι καρδιές και τα μυαλά των ανθρώπων. Να μεγαλώσουν τα παιδιά μας κάνοντας βίωμά τους την αλληλεξάρτηση και την αλληλεγγύη.

1. Τα σχολεία έχουν να κάνουν πολλά προς αυτή την κατεύθυνση: να αναγνωρίσουν την αξία των άλλων πολιτισμών, τη νομιμότητα όλων των θρησκειών, τη γονιμότητα της πολυδιάστατης κριτικής θεώρησης, τη δημιουργικότητα της αμφισβήτησης, το δικαίωμα στη διαφορά. (Αυτό βέβαια σημαίνει ανάλογα προγράμματα και σχολικά βιβλία και αντίστοιχη κατάρτιση των εκπαιδευτικών).

2. Να καλλιεργηθεί η γνωριμία με τους άλλους πολιτισμούς, στους οποίους μπορούμε να βρούμε πηγές έμπνευσης για τη ζωή μας: ο σεβασμός στη φύση των ινδιάνων, οι μορφές συλλογικότητας που έχουν αναπτυχθεί στην Αφρική, η παράδοση αγωνιστικότητας και αυτοθυσίας που επιζεί στους λαούς της Ασίας, το χρώμα και το σχέδιο στην αραβική τέχνη,

οι αφρικανικοί ρυθμοί, τα πλαστικά επιτεύγματα των Εσκιμώων — που θυμίζουν τα δικά μας κυκλαδικά... Περιμένουμε από τους πνευματικούς ανθρώπους να μας τα γνωρίσουν και να τα αξιοποιήσουν. Και από τα Υπουργεία Πολιτισμού να καταρτίσουν σχετικά προγράμματα εκδηλώσεων.

3. Η αλληλεξάρτηση υποδηλώνει αμοιβαίο, κοινό ενδιαφέρον. Χρειάζεται ευρύτατη πληροφόρηση και ανάλογη δραστηριοποίηση προς αυτήν την κατεύθυνση. Η κ. Heckmann και ο κ. Galand μας πρόσφεραν πολλές γόνιμες ιδέες.

4. Προώθηση προγραμμάτων ανταλλαγών για αμοιβαία γνωριμία. Προγραμμάτων που θα απευθύνονται σε παιδιά, εφήβους, φοιτητές, γυναικείες οργανώσεις, εκπαιδευτικούς, επιστήμονες, καλλιτέχνες. Αξιοποίηση κοινωνικής θητείας στρατιωτών προς αυτή την κατεύθυνση.

5. Συναντήσεις, τέλος, σεμιναριακής μορφής, σαν τη σημερινή. Τελειώνοντας, θα συνοψίσω όσα είπα με μία παροιμία wolof, ενός λαού της δυτικής Αφρικής: «όποιος πηδώντας έπεσε μεσ' στη φωτιά, χρειάζεται να κάνει άλλο ένα πήδημα».